

Evolució i canvi de model del senderisme a Catalunya: de l'associacionisme a l'activitat turística

Rafael López Monné

Universitat Rovira i Virgili. Unitat de Geografia
Plaça Imperial Tàrraco, 1. 43005 Tarragona (Spain)
rlm@fl.urv.es

Data de recepció: febrer 1998

Data d'acceptació: febrer 1998

Resum

A Catalunya el senderisme se situa plenament dins el fenomen més ampli de l'excursionisme. Van ser els seus practicants i les seves associacions els pioners a Espanya en la senyalització de camins per a l'ús lúdic de caminadors, a mitjan anys setanta. A partir dels noranta pot observar-se tot un seguit de transformacions que permeten parlar d'un nou model en l'organització i la pràctica de les activitats senderístiques. Avui dia, el nou context es caracteritza per una multiplicitat d'agents —no sempre prou coordinats—, per un augment espectacular de quilòmetres de senders marcats i, encara que en menor mesura, també d'usuaris. L'actual dimensió del fenomen senderístic a Catalunya i a Espanya en general està directament relacionada amb la identificació del senderisme amb les noves motivacions i maneres de consumir el temps lliure, així com amb la seva incorporació com a oferta turística complementària, especialment dins les estratègies de desenvolupament d'àrees rurals desfavorides.

Paraules clau: senderisme, excursionisme, turisme, turisme rural, desenvolupament rural.

Resumen. *Evolución y cambio de modelo del senderismo en Cataluña: del asociacionismo a la actividad turística*

En Cataluña el senderismo se sitúa plenamente dentro del fenómeno más amplio del excursionismo. Fueron sus practicantes y sus asociaciones los pioneros en España en la señalización de caminos para uso lúdico de caminantes, a mediados de los años setenta. A partir de los noventa puede observarse un conjunto de transformaciones que permiten hablar de un nuevo modelo en la organización y práctica de las actividades senderísticas. Hoy en día, el nuevo contexto se caracteriza por una multiplicidad de agentes —no siempre bien coordinados—, por un aumento espectacular de kilómetros de senderos marcados y, en menor medida, también de usuarios. La actual dimensión del fenómeno senderístico en Cataluña y en España en general está directamente relacionado con la identificación del senderismo con las nuevas motivaciones y maneras de consumir el tiempo libre, así como con su incorporación como oferta turística complementaria, especialmente dentro de las estrategias de desarrollo de áreas rurales desfavorecidas.

Palabras clave: senderismo, excursionismo, turismo, turismo rural, desarrollo rural.

Résumé. *Évolution et changement du modèle de randonnée en Catalogne: de l'associationnisme à l'activité touristique*

En Catalogne, la pratique de randonnées est intégrée, depuis son début, dans l'excursionnisme. Les associations d'excursionnisme et les excursionnistes, eux-mêmes, ont été les pionniers en ce qui concerne la signalisation des sentiers pour l'usage ludique, pendant les premières années de la décennie 1970-1980. Depuis 1990, on peut constater un ensemble de transformations adressées à un nouveau modèle d'organisation et de pratique des randonnées. Aujourd'hui, le nouveau contexte est caractérisé par une diversification d'acteurs —pas toujours bien coordonnés—, par un accroissement spectaculaire des kilomètres de sentiers marqués, et d'usagers aussi, mais d'une façon plus modeste. La dimension actuelle de la randonnée en Catalogne et, en général, en Espagne tient un rapport direct avec l'identification de cette activité avec les nouvelles manières et motivations de jour du temps des loisirs. D'autre côté, cette dimension dérive de l'incorporation des randonnées dans l'offre touristique complémentaire, notamment dans les stratégies de développement d'espaces ruraux défavorisés.

Mots clé: randonnée, tourisme, tourisme rural, développement d'espaces ruraux.

Abstract. *Evolution and change in the characteristics of hiking in Catalonia: from associations to tourist activity*

In Catalonia hiking is just one part of the wider phenomenon of «excursionnisme», a mountaineering movement with nationalist implications. In fact, hikers and hiking associations pioneered the introduction of the French system of marked trails for leisure hikers in the mid seventies. In the nineties a number of changes make up possible to identify new trends in the practice and organization of activities related to this sport. Nowadays, the new context is characterized by the multiplicity of agents —not always well coordinated—, by a spectacular increase in the total length of marked trails, and an increase —albeit less spectacular— in the number of hikers. The present extent of hiking in Catalonia and more generally in Spain is directly related to its identification with new motivations and leisure habits, and its development as a complementary activity within the tourism industry, especially within redevelopment strategies in less favoured rural areas.

Key words: hiking, tourism, rural tourism, redevelopment strategies, rural areas.

Sumari

El senderisme fa referència a l'activitat de recórrer senders i camins a peu, pel plaer de fer-ho, utilitzant, preferentment, senders senyalitzats per a tal fi, i amb l'objectiu principal d'entrar en contacte amb l'entorn, ja sigui natural, cultural o social. Així mateix, poden englobar-se dins el fenomen senderístic activitats com el ciclisme de muntanya (BTT) i les marxes a cavall, ja que utilitzen itineraris similars i responen al mateix tipus de motivacions.

Senderisme i excursionisme

La recent invenció de la paraula *senderisme* en el context espanyol ha anat estretament lligada al fenomen de la senyalització d'itineraris pedestres. Entre la gran diversitat de tipus de senders abalisats destaquen, especialment a França i Espanya, els senders de gran recorregut —GR— i els petits recorreguts —PR—. A Catalunya, pionera a Espanya en la senyalització d'aquests senders, el senderisme se situa plenament dins el fenomen més ampli de l'excursionisme. L'activitat de recórrer-los, és a dir, de fer excursions resseguint-los, no va rebre cap nom específic ja que no es va entendre com una nova activitat; senzillament, es tractava de realitzar allò que sempre s'havia denominat *excursionisme*, sols que, en aquest cas, s'utilitzava un mitjà que ho facilitava: el sender abalisat.

El naixement del mot en castellà pot haver estat degut a la necessitat de trobar una paraula que es correspongués amb el significat de l'excursionisme tradicional català, és a dir, aquell que no necessàriament assoleix cims o fa alta muntanya. Tanmateix, algunes interpretacions restringeixen el significat del mot a l'activitat de seguir camins senyalitzats¹. En definitiva, i malgrat que el seu ús encara sigui ambigu segons els interlocutors (López Monné, 1996, 1998b), l'èxit i la difusió de la paraula, especialment per part dels mitjans de comunicació, és una realitat que es referma dia rere dia.

Senders abalisats: els senders de gran recorregut a Catalunya

A Catalunya, el fet d'abalisar camins ha anat lligat amb la necessitat dels excursionistes de disposar d'indicadors, especialment a partir que es van deixar d'utilitzar i mantenir molts dels camins rurals no aptes pel trànsit motoritzat, i tal com s'anava fent més difícil trobar habitants al camp als qui poder preguntar per una direcció o una altra. En aquest sentit, l'abalisament sistemàtic de senders va lligat al fenomen de l'èxode rural i, especialment, a les transformacions esdevingudes a les àrees de muntanya més desfavorides. El primer tram de camí senyalitzat a la Península, seguint el model francès dels senders de gran recorregut, fou pintat a Catalunya el 1975. Tanmateix, l'interès dels excursionistes catalans per l'abalisament de camins de muntanya és molt anterior a aquesta data. Així, per exemple, entre els temes que es proposaven per ser deliberats en el 1er Congrés Excursionista de 1911 ja s'hi trobava el «senyalament de camins a les muntanyes» (Iglésies, 1964: 674)².

1. En francès i en anglès no sembla que existeixi cap paraula amb aquesta accepció; ni el mot *randonnée* ni *hiking* no comparteixen aquesta limitació. Tanmateix, el nou diccionari de l'IEC (1995) limita encara més el significat de *senderisme* restringint-lo a: «expedició excursionista que consisteix a recórrer els senders de gran recorregut», contemplant sols un tipus de sender i sols com a activitat organitzada. La recerca realitzada mostra que es tracta d'una definició allunyada de l'ús quotidià de la paraula.
2. Amb l'ajut de la Mancomunitat de Catalunya, el 1920 es van col·locar els primers pals senyalitzadors al Pirineu, i posteriorment diverses entitats excursionistes van anar senyalitzant i desbrossant camins a diferents massissos del Principat fins als nostres dies (López Monné, 1996).

Els excursionistes que van marcar els primers GR van entendre aquests com a infraestructures de baix cost que podien facilitar el recorregut de llargues distàncies i el descobriment del país travessant àrees que podien ser del tot desconegudes pel caminant, amb la seguretat de no perdre's i sabent que l'itinerari havia estat triat amb criteris excursionistes. El fet immediat que va originar la senyalització del primer GR va ser la proposta i l'estímul francès de continuar el seu GR 7 per tal que, travessant la Península, arribés algun dia a Gibraltar. La idea d'ampliar la xarxa europea de senders de gran recorregut a través de Catalunya fou rebuda pels excursionistes catalans amb molt interès per diversos motius, entre els quals cal no menystenir l'ànsia de relació amb l'Europa democràtica durant els darrers anys del règim franquista, o la satisfacció que comportava diferenciar-se i considerar-se pioners respecte a la resta d'Espanya.

Per tal de crear una estructura legal que tirés endavant la iniciativa no es va optar per una federació independent, com en el cas francès, sinó per un organisme vinculat a la Federació Catalana de Muntanya. El 8 d'octubre de 1972 l'Assemblea de la Federació Catalana va acordar crear un comitè de senders, decisió que va ser ratificada el desembre del mateix any per l'Assemblea Nacional de la Federación Española de Montañismo. El 26 d'abril de 1973 es va constituir formalment el Comitè de Senders de Gran Recorregut de la Federació Catalana de Muntanyisme, amb la finalitat de fer-se càrrec de «la creació, la senyalització i la conservació d'itineraris excursionistes, aprofitant els camins de muntanya ja existents»; si bé la concreció dels treballs corresponia a les «entitats federades amb la col·laboració i l'ajut d'altres estaments oficials i particulars». Es pretenia així coordinar els esforços que diverses entitats excursionistes realitzaven des de feia alguns anys «però sense un pla determinat i de manera dispersa». Entre les tasques que van assignar-se al Comitè, destaquen les de «determinar d'una manera aproximada el curs dels senders de gran recorregut, atenent les indicacions de les entitats muntanyenques o excursionistes i les corporacions locals, estudiar-ne l'enllaç amb els provinents d'altres països tot procurant, en llur traçat, de donar a conèixer les belleses naturals i els monuments arqueològics interessants de les comarques per on passen» (Marcet, 1973: 420).

Mercès a l'experiència adquirida per diverses entitats de la província de Tarragona —especialment les de Reus— en la recuperació de camins antics³, van ser aquestes les encarregades de traçar el primer tram del futur GR 7. Un cop elaborada i aprovada la normativa de senyalització, el 2 de març de 1975 es va pintar a Tivissa la primera marca de gran recorregut a Espanya. Posteriorment, un cop finalitzat el marcatge per les comarques tarragonines, es va publicar la primera topoguia, encara que en un format provisional⁴. El

3. La celebració des del 1965 i fins a l'actualitat del Dia del Camí de Muntanya a les comarques meridionals, constitueix un referent de primer ordre en la recuperació i valorització dels antics camins com a patrimoni històric amb noves funcions lúdiques i culturals.
4. *Topo-guía del Sendero de Gran Recorrido G.R. 7 a lo largo de la provincia de Tarragona* (1975), publicada pel Comitè de Senders, amb l'ajuda de la Diputació de Tarragona i de la Delegación Provincial de Información y Turismo.

1977 va quedar senyalitzat tot el recorregut del GR 7 per Catalunya —des de Fredes fins a la Seu d'Urgell—, amb un total de 363 quilòmetres. Finalment, després de travessar Andorra, es va enllaçar amb el GR francès, fent realitat així el primer objectiu del senderisme català.

La finalització i la inauguració del GR 7 va servir d'estímul a les associacions excursionistes més compromeses en la tasca senderística i al propi Comitè per continuar amb la definició i el marcatge de nous senders, bé fossin com a variants del GR 7, o altres GR nous, amb l'objectiu de disposar d'un entramat de senders marcats a Catalunya que constituís una veritable xarxa, tenint sempre molt present la connexió amb el veí francès. Durant els darrers anys setanta i al llarg de la dècada dels vuitanta es van continuar, amb ritme creixent, els treballs de senyalització i creació de nous senders. Fins pràcticament finals dels anys vuitanta la senyalització de camins no es pot entendre si no és des dels objectius i el treball dels cercles associatius excursionistes, col·lectius de caire lúdic i cultural que tradicionalment han mantingut un elevat grau de compromís amb el territori i amb el patrimoni (Martí Henneberg, 1986, 1994).

A finals de 1990, Catalunya comptava aproximadament amb 3.500 quilòmetres de senders senyalitzats, repartits entre 2.500 quilòmetres de GR i 1.000 quilòmetres de PR, mentre que a la resta de l'Estat⁵ la xifra rondava encara els 2.750 quilòmetres. Les necessitats derivades de l'accelerat increment de quilòmetres marcats van acabar per desbordar les possibilitats materials i humanes del Comitè Català de Senders per gestionar una xarxa que, a principis dels noranta, presentava greus mancances, tant pel que fa a la senyalització i al manteniment com pel que fa a les publicacions, a l'organització interna de les persones que en tenien cura, a la normativa de funcionament, etc. (Jerez, 1996). A finals del 1988 va ser presentat el Projecte de l'Associació Catalana de Senders, amb l'ànim de crear un organisme capaç de dinamitzar i posar al dia el món del senderisme a Catalunya i donar resposta a la contínua demanda que la societat feia de més senders, de millorar l'estat de conservació dels existents, de més publicacions específiques, etc. L'associació, propiciada per la mateixa FEEC, va ser finalment constituïda el 1993 amb el nom de Senders de Catalunya, i constitueix un dels indicadors que reflecteixen el canvi produït en el món senderístic, tant pel que fa la seva pràctica com al seu treball i a la seva organització⁶.

5. L'abaliment sistemàtic de senders dut a terme a Catalunya no es va generalitzar immediatament al conjunt del territori espanyol. Ans al contrari, la seva difusió va ser molt lenta i es va mantenir fortament focalitzat en àrees molt determinades fins a la dècada de 1990. Així, si el comparem amb la dimensió que el senderisme va assolir a l'Europa occidental, el desenvolupament a Espanya durant aquest període (1972-90) va ser certament escàs, exceptuant el cas català (López Monné, 1996a).
6. El Comitè Català de Senders va cedir a la nova associació les funcions relacionades amb la creació de nous senders, les publicacions, la difusió i el manteniment general de la xarxa catalana, reservant-se l'homologació oficial dels nous recorreguts i les modificacions en els ja existents.

Transformacions en el context senderístic

A partir dels anys noranta poden observar-se tot un seguit de transformacions que permeten parlar d'un nou model en l'organització i la pràctica de les activitats senderístiques. En el context català i espanyol, els canvis han afectat tant la demanda de senders, com l'oferta d'itineraris i el model de treball i de gestió de senders abalisats. Si fa pocs anys encara es tractava d'una activitat minoritària i enquadrada en les estructures excursionistes i muntanyenques, avui dia el nou context es caracteritza per una multiplicitat d'agents, no sempre prou coordinats, per un augment espectacular de quilòmetres de senders marcats i també d'usuaris, tot i que en menor mesura (Cruz, 1994), així com per la generació d'activitat econòmica directament relacionada amb l'oferta d'activitats turístiques i de lleure basades en els senders. L'actual dimensió del fenomen senderístic a Espanya està directament relacionada amb dues qüestions essencials: (1) la identificació del senderisme com una activitat lúdica amb característiques molt adequades a les noves motivacions i maneres de consumir el temps lliure, i (2) la incorporació del senderisme com a oferta turística complementària dins les estratègies de desenvolupament d'àrees rurals desfavorides.

Mercats, premsa i publicacions

A hores d'ara, en l'àmbit europeu la pràctica del senderisme pot considerar-se un fet consolidat (Kochner i Dufrien, 1993), tot i que el nombre precís de practicants sigui difícil de conèixer. Aquesta qüestió continua mostrant una certa opacitat a causa de les dificultats inherents a la mateixa activitat; per exemple: l'evolució de la imatge del senderisme, els seus límits poc definits entre la passejada i el muntanyisme, la polivalència del material que utilitzen els senderistes, entre d'altres. En el context espanyol no es tenen referències d'estudis específics sobre el senderisme i els seus practicants, i resulta difícil saber amb detall tant el nombre de senderistes com les seves característiques. A més, a partir de mitjans de la dècada dels vuitanta i començaments dels noranta, s'ha fet particularment evident l'aparició de nous usuaris de senders senyalitzats i camins de muntanya a banda dels tradicionals grups d'excursionistes i alpinistes. Entre aquests es troben els practicants de la bicicleta de muntanya, els aficionats a les rutes a cavall —o en vehicle a motor—, escolars i grups en activitats de formació ambiental, entre d'altres. Tot sembla indicar que la demanda motivada per les pràctiques senderístiques ha augmentat i s'ha diversificat significativament en els darrers anys.

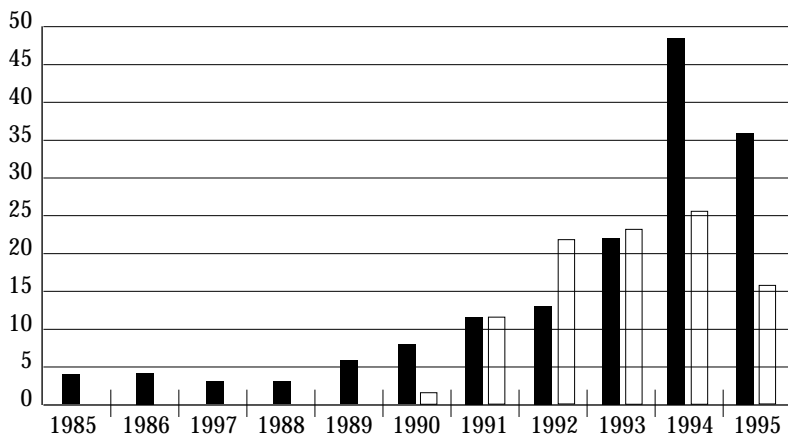
Malgrat que no es pot disposar de dades concretes, sí que pot constatar-se que la generalització de la pràctica del senderisme està generant nous mercats any rere any que, malgrat que presenten encara contorns imprecisos, es troben en plena expansió. Un exemple en aquest sentit el constitueix la incorporació del senderisme —especialment a partir de la dècada dels noranta— dins les estratègies empresarials de grans fabricants de material esportiu (Salomon,

Nike, Reebok, etc.), a banda de l'augment de firmes especialitzades en equipament per a senderistes. Altres indicadors confirmen la idea que el senderisme europeu està arribant a la seva majoria d'edat, per exemple, l'existència de revistes especialitzades o la consolidació d'operadors turístics especialitzats en ofertes senderístiques, com pot ser el cas del francès La Balaguère, l'anglès Innttravel o l'holandès SNP Naturreizen, entre d'altres.

En el context espanyol, un indicador significatiu de l'evolució i dels canvis que afecten el senderisme el constitueix el tractament del tema per part dels mitjans de comunicació, especialment en la premsa gràfica. Si bé és cert que els butlletins i les revistes d'entitats excursionistes (*Muntanya*, *Vèrtex*, etc.) fa molts decennis —en alguns casos vora un segle— que publiquen ressenyes i propostes d'excursions per fer a peu, des de fa pocs anys aquest tipus de propostes i d'articles han començat a fer-se habituals en revistes més o menys especialitzades en activitats a la natura, esports de muntanya i viatges, entre d'altres. Fins i tot, és possible apreciar com algunes —*Aire Libre* i *Grandes Espacios*, per exemple— han anat especialitzant-se en activitats senderístiques. A més, és particularment interessant ressaltar l'interès mostrat per aquests temes per mitjans de premsa de tipus general (*El País*, *La Vanguardia*, etc.), els quals, en alguns casos, han reservat espais fixos dedicats a proposar excursions, seccions de viatges on apareixen amb una certa assiduitat propostes d'activitats senderístiques, o bé han editat fascicles col·leccionables relacionats amb la pràctica del senderisme i d'activitats afins.

D'altra banda, també ha estat espectacular l'augment de publicacions específiques de propostes d'excursions a peu i/o amb bicicleta. La recerca duta a terme a partir de les obres ressenyades a la revista *Muntanya*⁷, permeten observar que és a partir de 1993 quan augmenta espectacularment la seva publicació, passant de 14 llibres ressenyats el 1992 a 49 el 1994, per davallar una mica fins als 36 de 1995 (gràfic 1)⁸. És de suposar que aquest fet respon a la constatació prèvia que editors i empresaris van fer de l'existència d'un mercat significatiu per a aquest producte, la qual cosa permet pensar que el senderisme ha esdevingut un tema d'interès per a amplis col·lectius de la societat espanyola a partir de l'inici de la dècada dels noranta. Això mateix també pot deduir-se en el cas de les guies d'itineraris per a bicicleta de muntanya (gràfic 1). A finals de 1995 estaven a la venda a Espanya no menys de 114 guies, de les quals prop del 75% van ser publicades entre 1992 i 1995.

7. Es tracta d'una revista de reconegut prestigi en el món excursionista i dels esports de muntanya, i compta amb una secció de ressenyes bibliogràfiques àmplia i regular.
8. Es va realitzar un buidatge des de 1985/95 de les obres ressenyades que contenien propostes d'itineraris per fer a peu, dirigides al mercat nacional i escrites en alguna de les llengües oficials de l'Estat espanyol. No han estat considerades les obres dedicades a la bicicleta de muntanya. Tampoc no han estat recollides les publicacions dedicades específicament a descriure itineraris alpinístics, amb dificultats tècniques destacades, ni tampoc les obres escrites en altres llengües, tot i que fessin referència al territori espanyol, ja que entenem que estan dirigides a mercats estrangers.

Gràfic 1. Guies amb itineraris pedestres ressenyades a la revista *Muntanya* i guies d'itineraris per a bicicleta de muntanya publicades a Espanya (1985-1995); ■ guies pedestres; □ guies per a bicicleta. Font: Elaboració pròpia a partir de la revista *Muntanya*; Delgado i Salavert, 1995; Salavert i Delgado, 1996.

Nous agents: els organismes públics

Fonamentalment des de l'inici dels anys noranta és possible observar l'aparició de nous agents interessats en la creació de senders⁹, així com noves formes de finançament, especialment les provinents dels fons estructurals europeus. La incorporació en el món del senderisme d'agents públics —principalment administracions— ha estat propiciada en la seva majoria per l'interès a promoure i fomentar el turisme rural. Tanmateix, en alguns casos també ha pogut influir indirectament una incipient —encara que significativa— voluntat de revaloritzar antics camins com a exponents del patrimoni històric i cultural, i com a recurs turístic (Campillo, 1995; Blasco, 1996; Moreno, 1997). A nivell estatal, s'ha produït una veritable explosió d'iniciatives públiques, normalment impulsades per organismes supramunicipals d'escala intermèdia (consells comarcals, mancomunitats, grups LEADER, etc.). Si prenem com a exemple el programa europeu LEADER I (1991-1994), veiem que del conjunt de 52 grups d'acció local espanyols, almenys 16 —és a dir un 31%— van incloure entre el seu programa de realitzacions actuacions directament relacionades amb senders i activitats senderístiques. En alguns casos, aquest tipus d'actuacions va tenir un pes molt destacat en el conjunt del programa, com és el cas del Sierras de la Rioja (López Monné, 1995). En l'àmbit català és interessant constatar

9. Escoles taller, cases d'oficis, mòduls de promoció i desenvolupament, ajuntaments, consells comarcals, parcs naturals, escoles de natura, cases de colònies, entitats conservacionistes, clubs de bicicleta de muntanya, associacions de marxes a cavall, etc.

com la pràctica majoria de consells comarcals de muntanya ha engegat iniciatives en aquest sentit (Martí, 1995).

Conseqüències de les transformacions

Els agents tradicionals i la concepció dels senders

En general, la recent popularitat del senderisme com a pràctica de lleure vinculada a activitats turístiques i estratègies de desenvolupament, s'ha dut a terme al marge del model impulsat per associacions excursionistes i de muntanya. Malgrat tot, aquestes associacions —introdutores i principals agents històrics del senderisme a Espanya— segueixen aportant una bona part dels usuaris i continuen controlant l'homologació i el disseny dels senders de gran i petit recorregut. A Catalunya, on les estructures del senderisme es troben profundament lligades a la filosofia i al context excursionista, els gestors de la xarxa de GR i PR s'enfronten —no sense dificultats— al repte d'obrir-se i adaptar-se a la nova realitat, la qual, sovint, es mostra marcadament deslligada de la tradició anterior. Tal com s'ha assenyalat anteriorment, les exigències del nou context van portar a la creació de l'associació Senders de Catalunya l'any 1993. A l'Aragó, pioners en la professionalització de les tasques de creació i gestió de senders i una de les comunitats amb un nombre més elevat de quilòmetres marcats, l'any 1989 es va crear l'empresa PRAMES, S.A.¹⁰ com a resposta a la necessitat de realitzar treballs i infraestructures que superaven les possibilitats de la Federació Aragonesa de Montañismo (FAM)¹¹.

D'altra banda, el nou context també ha portat canvis en la concepció dels senders, especialment en el cas de Catalunya i del País Valencià, ja que a la resta d'Espanya l'inici de l'abalisament de senders ha coincidit pràcticament amb els inicis del nou model. Els primers GR, concebuts a mitjans dels setanta, van ser entesos com a grans rutes pedestres capaces de connectar indrets molt allunyats, travessant regions i països (Cruz, 1994). Els senders eren concebuts essencialment com a infraestructures que facilitessin grans travessades, de moltes jornades i entre indrets força allunyats, més que no pas com a itineraris per a la descoberta d'un territori. En conseqüència, la concepció del traçat era més lineal que no pas zonal. Això atorgava prioritat a la necessitat de continuar el sender més que no pas a la recuperació de camins que articulessin una mane-

10. L'accionista més gran d'aquesta societat anònima és actualment la pròpia FAM, però, a més, hi intervenen la Diputación General de Aragón, la Diputación Provincial de Huesca, la Federación Española de Deportes de Montaña y Escalada (FEDME), diversos clubs de muntanya i, fins i tot, muntanyers a nivell particular.

11. Des del primer sender aragonès —GR 11— inaugurat el 1989, gairebé tots han estat obra de PRAMES. A finals del 1995 la xarxa aragonesa superava els 4.000 quilòmetres, amb més de 10 GR i 3 xarxes de PR. Molts projectes han estat directament assumits pel govern aragonès i finançats a través de diferents departamentes; altres han estat assumits per la Diputación Provincial de Huesca, per ajuntaments, mancomunitats o el programa LEADER (Daroca-Colamocho i el Maestrat de Terol) (Lasheras, 1996).

ra diferent de descobrir una determinada comarca. Malgrat excepcions destacades, els senders tenien una escassa implicació entre la població local, les entitats i les administracions de la zona. La seva creació l'han duta a terme voluntaris no remunerats i generalment no es comptava amb patrocini oficials, a excepció d'algunes subvencions per a material o publicacions.

Les característiques del nou context han portat al fet que l'antiga concepció lineal del traçat estigui donant pas a una altra més zonal que facilita la descoberta de l'entorn proper (el GR 174 o el GR 93, per exemple). Comença a consolidar-se una visió integrada entre els grans i els petits recorreguts, la qual cosa afavoreix el concepte de xarxa de senders¹². És de destacar que tant en la creació de nous senders com en la redefinició del traçat d'alguns d'antics, s'està emfasitzant la recuperació d'antics camins del viari tradicional i privilegiant la qualitat ambiental i l'interès intrínsec del sender sobre la funció d'eix de connexió entre dos indrets. D'altra banda, es procura aconseguir una implicació més gran dels habitants i dels nous agents implicats —públics i privats— des de la mateixa fase de disseny del itinerari, per tal d'afavorir l'ús del sender i la seva utilitat social (López Monné, 1998a), i alhora també van professionalitzant-se progressivament algunes de les tasques que no poden ser assumides pel treball voluntari.

El paper de les administracions

La incorporació dels agents públics en l'àmbit del senderisme ha estat positiva en termes generals, tot i que fins al moment, tant a nivell estatal com català, els esforços s'han dirigit quasi exclusivament a la creació d'infraestructura, és a dir, a abalisar senders, sense resoldre aspectes essencials relacionats amb la seva gestió i el seu manteniment. Cal esperar que iniciatives dutes a terme afavoreixin la consciència que la pràctica totalitat de senders abalisats estan bastits sobre viaris de titularitat pública, que constitueixen infraestructures d'ús públic aptes per a funcions diverses i que, lògicament, l'Administració hauria d'assumir part de la responsabilitat de la seva ordenació, gestió i manteniment. D'altra banda, una part significativa de les iniciatives públiques en matèria de senders ha comportat la recuperació i revalorització de parts del viari tradicional, fet que cal destacar si es té en compte l'extrema precarietat de la seva situació (Campillo, 1995).

Tanmateix, en el cas concret de Catalunya, la realitat mostra que, tot i que s'hi gaudeix d'una llarga tradició excursionista, encara queda un llarg camí per

12. La planificació integrada d'un conjunt de senders en un espai territorial de dimensions comarcals, pot donar lloc a una malla de senders que constitueixi l'estructura viària bàsica sobre la qual es puguin identificar i dissenyar diferents itineraris segons la diversitat de motivacions i d'interessos que mostrin els visitants i en funció dels objectius que s'hagin proposat els diferents agents (promotors de turisme rural, gestors d'espais naturals, grups excursionistes i altres). En aquest nou context, tot sembla apuntar que els petits recorreguts guanyaran protagonisme en detriment dels grans GR, més lineals.

recórrer en l'àmbit de la promoció i gestió del senderisme com a activitat turística i de lleure. Les iniciatives dutes a terme solen patir déficits d'ordre tècnic relatiu tant al disseny de les rutes, com a la senyalització, el manteniment, la comercialització o la promoció. Aquest tipus d'actuacions demanen cada cop més una elevada professionalitat i un coneixement del sector, requeriments que la majoria de vegades s'intenten suplir amb bones intencions i grans dosis de voluntarisme. En nombrosos casos les iniciatives s'han dut a terme de forma aïllada, la qual cosa ha generat una senyalística pròpia, sense cap mena de coordinació amb altres iniciatives similars tot i que es desenvolupin en territoris propers. En sentit invers, comencen a haver-hi iniciatives d'agents públics (Parc Natural Cadí-Moixeró, Parc Natural del Montseny) que, després d'haver valorat els avantatges d'adoptar una tipologia de senders abalisats homologada a nivell nacional i internacional —GR i PR—, han apostat per coordinar esforços amb altres agents i evitar, entre altres coses, senyalitzar senders de forma paral·lela.

D'altra banda, són encara molt escassos els productes turístics específics de senderisme pensats per ser comercialitzats per mitjà d'operadors especialitzats, habituals ja a Europa, malgrat les oportunitats que ofereix aquest mercat. La consolidació del turisme rural i del senderisme com a activitat econòmica exigeix, entre altres coses, superar els esquemes del turisme convencional i en base a principis de planificació i comercialització, elaborar productes competitiu que vagin més enllà de la mera oferta d'allotjament i que, a més, compleixin amb els requisits de sostenibilitat i respecte envers el medi natural i social que d'aquesta activitat es pot exigir (Antón i López, 1996).

Bibliografia

- ANTÓN CLAVÉ, S.; LÓPEZ MONNÉ, R. (1996). «Turismo rural, desarrollo local y preservación del ambiente. Elementos para un desarrollo sostenible del turismo en la zona de montaña Prades-Montsant, Cataluña». *Eria*, 41, p. 227-238.
- BLASCO, F. (1996). «Recuperación de antiguos caminos de montaña en la "Serra de Tramontana" a través del programa LEADER». *Jornadas de senderismo y desarrollo turístico*. 29-30.11.1995. Logroño: Fundación Caja Rioja, Instituto de Turismo de España, p. 59-60.
- CAMPILLO, X. (1995). *La xarxa de camins de les comarques de muntanya: problemàtica de la seva conservació i gestió, i potencialitats de desenvolupament*. Generalitat de Catalunya: Direcció General d'Acció i Planificació Territorial (no publicat).
- CRUZ, J. (1994). *Algunas notas introductorias sobre el senderismo y su práctica actual*. 12 p. (inèdit).
- DELGADO, M.A.; SALAVERT, M. (1995). «Todo está en los libros». *Bike*. 33, p. 44-49.
- IGLESIES, J. (1964). «Història de l'Excursionisme». *Enciclopèdia de l'excursionisme*. Barcelona: R. Dalmau, Editor, vol. I.
- JEREZ, J.M. (1996). «La xarxa de senders de Catalunya». *Vèrtex*, 157, p. 358-362.
- KOCHNER, F.; DUFRIEN, J.B. (1993). *La randonnée pedestre en France*. Sarl: Agence Française de l'Ingénierie Turistique & Direction de l'Espace Rural et de la Forêt, Editions Thétys, 103 p.

- LASHERAS, M. (1996). «Promoción y publicidad del senderismo». *Jornadas de senderismo y desarrollo turístico*. 29-30.11.1995. Logroño: Fundación Caja Rioja, Instituto de Turismo de España, p. 167-176.
- LÓPEZ MONNÉ, R. (1995). «Turismo rural en España y el mercado europeo. La superación del marco local y regional: la experiencia LEADER Sierras de la Rioja». *Cambios regionales a finales del siglo xx*. XIV Congreso Nacional de Geografía. Salamanca: Universidad de Salamanca, AGE, p. 252-255.
- (1996). *Camins i senderisme. Activitats recreatives i turístiques en espais rurals i naturals*. Tesi de llicenciatura. Tarragona: Universitat Rovira i Virgili, 340 p.
- (1998a). «Concertación, planificación y promoción de una red comarcal de senderos: la Comissió de Senderisme del Baix Empordà (Cataluña)». *V Jornadas de Geografía del Turismo*. Tarragona: Universitat Rovira i Virgili, Unitat de Geografia, AGE.
- (1998b). «Activitats de lleure en espais rurals i naturals: el senderisme». *Treballs de la Societat Catalana de Geografia* (en premsa).
- MARCET, A. (1973). «Comitè de Senders de Gran Recorregut». *Vèrtex*, vol. III, 33, p. 420-421.
- MARTÍ HENNEBERG, J. (1986). *L'excursionisme científic a Catalunya (1876-1900) i la seva contribució a les ciències naturals i a la geografia*. Tesi doctoral. Universitat de Barcelona: Departament de Geografia, 513 p.
- (1994). *L'excursionisme científic*. Barcelona: Altafulla, 168 p.
- MARTÍ, R. (1995). «Activitats turístiques i de lleure». A CAMPILLO, X.; MORENO, C.J. i altres (1997). «La red de senderos turísticos de Gran Canaria: una nueva opción turística». Comunicació a les *IV Jornadas de Geografía del Turismo. Los turismos de interior*. Toledo 23-25 de març.
- SALAVERT, M.; DELGADO, M.A. (1996). «Senderos de papel». *Bike. El gran libro de las rutas*, p. 100-105.